

Formation stages of Uzbek terminology and language characteristics of terms relating to field logistics

Akhmadbek BOZORBEOV¹

Andijan State Institute of Foreign Languages

ARTICLE INFO

Article history:

Received June 2024
Received in revised form
10 June 2024
Accepted 25 July 2024
Available online
15 July 2024

Keywords:

system of Uzbek
terminology,
logistics,
terminology,
substantial,
functional,
derivational,
semantic and pragmatic,
terminology,
conquest,
periodization,
intralinguistic and
extralinguistic factors,
local dynasty,
Turkic,
Sogdian,
Sanskrit,
Chinese,
Persian-Tajik,
Arabic,
Russian-international layer,
frequency of use,
vocabulary.

ABSTRACT

This article analyzes the process of formation of Uzbek terminology, especially in the context of industry logistics and its linguistic features. Terms borrowed from Turkish languages and their theoretical justification are explored. Particular attention is paid to the development of modern Uzbek literary language and terminology during the period of independence. The author presents an analysis of the social conditions and factors that contributed to the development of Uzbek terminology, emphasizing the significant role of Uzbek and other languages in the creation and evolution of the terminological system. The forms of terms and ongoing terminological research, as well as key processes in Uzbek terminology during the years of independence are discussed.

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss4-pp175-184>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ PhD, Associate Professor, Andijan State Institute of Foreign Languages.

O'zbek terminologiyasining shakllanish bosqichlari va sohaviy logiztikaga oid terminlarning til xususiyatlari

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

o'zbek terminologiyasi
sistemasi,
logistika,
termin,
substansional,
funktional,
dervatsion,
semantik va pragmatik,
atama,
istiloh,
davrlashtirish,
intralingvistik va
ekstralingvistik omillar,
mahalliy sulola,
turkiy,
sug'dcha,
sanskritcha,
xitoycha,
forscha-tojikcha,
arabcha,
ruscha-baynalmilal qatlam,
qo'llanish chastotasi,
lug'atchilik.

Ushbu maqolada o'zbek terminologiyasining shakllanishiga doir ma'lumotlar, sohaviy logistikaga oid terminlar shakllanishi, hamda ularning til xususiyatlari aks ettirilgan. Xususanm o'zbek tiliga turkey tillardan kirib kelgan termin va atamalar tahlilga tortilgan misollar bilan nazariy isbotlangan. Hozirgi o'zbek adabiy tili va mustaqillik davri o'zbek tili terminologiyasining shakllanish va rivojlanishiga to'rtki bo'lgan ijtimoiy shart-sharoit va omillar, terminlar sistemasining taraqqiy etishida o'zbek tili qatori boshqa tillarning salmoqli o'rni, terminlarning yasalish qoliplari, terminologik izlanishlar, istiqlool yillari o'zbek terminologiyasida yuz bergan jarayonlar haqida mualliflik fikrlari berilgan.

Этапы формирования узбекской терминологии и языковых характеристик терминов, относящихся к логистике

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

система узбекской терминологии,
логистика,
терминология,
субстанциональная,
функциональная,
деривационная,
семантическая и
прагматическая,
терминология,
завоевание,
периодизация,
внутрилингвистические и
экстралингвистические
факторы,
местная династия,
тюркский,
согдийский,
санскрит,

В данной статье анализируется процесс формирования узбекской терминологии, особенно в контексте отраслевой логистики и её лингвистических особенностей. Исследуются термины, заимствованные из турецких языков, и их теоретическое обоснование. Особое внимание уделяется развитию современного узбекского литературного языка и терминологии в период независимости. Автор излагает анализ социальных условий и факторов, которые способствовали развитию узбекской терминологии, подчеркивая значимую роль узбекского и других языков в создании и эволюции терминологической системы. Обсуждаются формы терминов и проводимые терминологические исследования, а также ключевые процессы в узбекской терминологии в годы независимости.

китайский,
персидско-таджикский,
арабский,
русский-
интернациональный слой,
частота использования,
лексика.

KIRISH

Hozirgi tilshunoslikda yangi terminlarning paydo bo'lishi, ularning hayotga tatbiq qilinishidagi to'siqlar, yasaliş pritsiplari va usullari xususida turfa g'oyalar, nuqtai nazarlar ko'zga tashlanadi. Termin so'zi interpretatsiyasining **substansional, funksional, dervatsion, semantik va pragmatik** prinsiplari e'tirof etilmoqda.

Substansional nuqtai nazar vakillariga ko'ra termin maxsus so'z yoki so'z birikmasi bo'lib, boshqa nominativ birliklarga nisbatan birma'noliligi, aniqligi, sistemliligi, kontekstdan xoliligi va emotsional jihatdan neytralligi bilan ajralib turadi.

Funksional nuqtai nazarga binoan terminlar maxsus so'z emas, balki maxsus funksiyaga ega so'zlardir; terminning o'rni(rol)ni istalgan so'z bosishi, o'ynashi mumkin.

Derivatsion nuqtai nazar terminlarning yasaliş jarayonlari bilan chambarchas bog'langan. Ushbu g'oya tarafdorlarining fikricha, termin nafaqat oddiy so'zning varianti, shuningdek, yangi, o'ziga xos spetsifik belgilarga ega maxsus yasalgan birlik sifatida ham tan olinadi. Yangi terminlarning yuzaga chiqish sabablari yangi realiyalarni ifodalash ehtiyoji bilan baholanadi. Terminga muayyan talablar qo'yiladi, ushbu jihat uni umumtil va lahja hamda shevalardagi oddiy so'zlardan ajratib turadi.

Nomenklatura terminologiyaga nisbatan yangi kategoriya hisoblanadi. Har qanday soha nomenklaturasi shu sohaga oid barcha tur nomlarini o'zida mujassam etadi. Ularning miqdori haddan ortiq darajaga yetganda, maxsus strukturani taqozo etadi. Masalan, hozirgi kunda 200 mingdan ortiq o'simlik turlarining har biriga alohida nom qo'yishga urinish befoyda, buning imkoni ham yo'q.

Insoniyatning tabiatni bilish, anglash bosqichlarini o'zida aks ettiruvchi tabiiy fanlar nomenklaturasidan inson tomonidan kashf etiladigan, yaratiladigan(ishlab chiqarish nomenklaturasi) texnik nomenklatura, shuningdek, xaridorbop tovarlar bilan ta'minlash, ularni sotish maqsadida maxsus yuzaga chiqariladigan savdo-sotiq nomenklaturasini farqlash lozim bo'ladi.

Garchi har uchala nomenklatura ham manfaatdor subyektlar tomonidan yaratilsa-da, biroq ular turli asos, turli maqsad va turli prinsiplar negizida voqelanadi.

Ilmiy bilish nomenlarining inson tomonidan yaratilgan ilmiy-texnikaviy nomenlardan farqi shundaki, ilmiy nomenlar tabiatda mavjud bo'lsa, ikkinchisi tabiatda mavjud emas. Kashfiyotchi tomonidan yaratilgan narsa-buyumlar uchun nom xalq tilidan olinmaydi (samolyot, vezdexod, samokat kabi birliklar bundan mustasno). Ushbu kategoriyalar, ya'ni nomenlarni ifodalovchi so'zlar o'z yoki chet tillardagi leksemalarga tayanilib, sun'iy ravishda yaratiladi, bunda harf va raqamlar indeksatsiyasi alohida ta'kidlanadi: **“Moskvich-412”, “MAZ 15”, “Tu-144”, “Mig-29”, “Su-34”, “T-90”** va h. k.

Inson tomonidan yasaladigan narsa-buyum ham ishlab chiqarish, ham savdo-sotiqqa doir nomlarga ega bo'ladi. Masalan, Volga yengil avtomashinasi **“GAZ-21”, “GAZ-24”, “GAZ-32”** kabi ishlab chiqarish nomenlariga ega bo'lgan. Moskva shahridagi Lixachev nomli korxonada ishlab chiqarilgan yuk mashina (gruzovik) (tur nomi)

“ZIL-130” ishlab chiqarish raqami bilan yuritilgan. Ayrim hollarda davlatlararo ishlab chiqarilgan ayni mahsulot yoki tovar turli ma’no kasb etishi mumkin. Chunonchi, sobiq sho’rolar davlatida ishlab chiqarilgan M-20 yengil avtomashina Pobeda, Polshada esa Varshava nomlari bilan atalgan.

Nomenklatura va terminologiya o’rtasidagi prinsipial farqlardan biri – nomenlar, odatda, terminologik lug’atlarda qayd etilmaydi yoxud o’ta cheklangan miqdorda lug’atlardan o’rin oladi. Ma’lumki, rasmiy ilmiy nomenga ega atsetilsalitsil kislotasi dorisi tijoriy aspirin nomi bilan keng ommalashgan va h. k.

Fan turli sohalarining rivojlanishi jarayonida ayrim nomenlar terminlar tizimiga o’tishi, sof leksik nominativ birliklardan mantiqiy (logik) axborot, ma’lumot elementi, ya’ni ilm-fan terminiga aylanishi mumkin.

Nomenklatura, garchi, tushunchaga aloqador bo’lsa-da, biroq u hisobsizdir. Muayyan fan terminologiyasining esa miqdori, soni aniq, zotan, ular tushunchalar sistemasini og’zaki tarzda ifodalaydi. Ma’lumki, terminologiyada polisemiya va sinonimiya hodisalarining mavjud bo’lishi ma’qullanmaydi. Biroq shunga qaramasdan, qator terminologik sistemalarda muayyan narsa-buyum yoki tushunchani ifodalashda ba’zan ikki yoki undan ortiq sinonim(dublet)lardan foydalanish ko’zga tashlanadi. Chunonchi, terminologiya masalalariga qaratilgan ayrim ishlarda termin-atama-istiloh so’zlaridan sinonimik uya tarzida foydalaniladi. Sir emaski, o’zbek tiliga davlat maqomi berilgandan keyin ba’zi subyektiv nuqtayi nazarlar natijasida termin o’rnida atama derivatini qo’llash faollashdi. Bir qaraganda, baynalmilal o’zlashmaga har jihatdan mos tushgan o’zso’zning qo’llanishi ma’quldek tuyuladi. Lekin termin o’zlashmasining ta’rifi bilan atama yasamasi qamrovini qiyoslash har ikki leksemani sinonim tarzda ishlatishning maqsadga muvofiq emasligini ko’rsatadi.

METOD

Ishda diskursiv tahlil, lingvistik tavsiflash, qiyosiy-tipologik (chog’ishtirma), diaxron, sinxron, semantik-uslubiy, leksik-semantik, lingvostatistik usullar qo’llanilgan.

MUHOKAMA

Muayyan adabiy tilning so’z boyligi o’z tarkibida maxsus tushunchalarni ifodalovchi terminologik leksikani u yoki bu darajada qamrab olishi lingvistikada e’tirof etilgan voqelik hisoblanadi. O’zbek terminologiyasi tizimi ham bundan mustasno emas. Umumiste’mol so’zlardan farqli ravishda doim maxsus tushunchalarni anglatish, ifodalash uchun xizmat qilishga yo’naltirilgan terminlar o’zbek adabiy tilining shakllanish va taraqqiy etish bosqichlari zaminida tarkib topdi va takomillashdi.

O’zbek adabiy tili leksikasi qonuniyatlari negizida shakllangan terminologik leksika tarixini qadimgi turkiy til (VII–X) terminologiyasi, eski turkiy til (XI–XIV) terminologiyasi, eski o’zbek adabiy tili (XV–XX asr boshi) terminologiyasi, sho’rolar davri o’zbek tili terminologiyasi va istiqlol davri o’zbek tili terminologiyasi tarzida davrlashtirish salkam o’n to’rt asrlik vaqt mobaynida terminologik leksika tizimida intralingvistik va ekstralingvistik omillar negizida sodir bo’lgan jarayonlarni anglab yetish imkonini beradi.

Hozirgi qardosh turkiy tillar, jumladan, o’zbek tili leksik xazinasida muayyan darajada qo’llanishda davom etayotgan yoki bugun iste’moldan butunlay chiqib ketgan qadimgi turkiy tilga taalluqli leksik birliklar tarkibida terminologik leksika ham sezilarli o’rinni egallaganligi bilan xarakterlidir.

Qadimgi turkiy til manbalarida qayd etilgan turfa soha terminologiyasi asosan sof turkiy tub va yasamalar hamda buddizm va moniyizm ta'sirida so'g'd, sanskrit, xitoy tillaridan kirib kelgan o'zlashmalardan tashkil topgan edi. Jumladan, *barğu* "o'lja", *qarğu* "soqchi, dozor", *tamğa* "mug'ro", *körüg* "ayg'oqchi", *elçi* "elchi; hukmdor, yurtboshi", *yolçı* "sardor", *çığay* "yo'qsil, kambag'al", *qışlağ(q)* "qo'shinning qishki qarorgohi", *ayğuçi* "davlat maslahatchisi" singari asl turkcha, *čerig/čerik* "qo'shin, armiya", *sart* "tojir, savdogar" kabi sanskritcha, *xatun/qatun* "malika", *kent* "qishloq; shahar" singari sug'dcha, *qağan* "hukmdor", *xan* "hokim", *tegin* "xonzoda, shahzoda", *yabğu* "xoqondan keyingi oliy lavozim egasi", *señün* "xitoy generali", *tarqan* "tarxon", *tutuğ* "tuman hokimi" kabi xitoycha, *šad* "Turk xoqonligida oliy lavozim", *šadapit* singari eroncha terminlar faol qo'llanishda bo'lganligini manbalar so'z boyligi yaqqol ko'rsatadi.

Ayni chog'da e'tirof etish joizki, sanskrit, eron, xitoy tillarida bitilgan asarlarning turkiy tilga qilingan tarjimalarida qayd etilgan ijtimoiy-siyosiy, harbiy, iqtisodiy, sotsial, hayvonot dunyosi-fauna, o'simlik dunyosi-flora, ilmi nujum-astronimiya va h. k. sohalarga xos terminlar keyinchalik deyarli qo'llanmadi, turkiy tillar, chunonchi, o'zbek tili ularni qabul qilmadi. Sakkizinchi asrdan e'tiboran arab tili, arab xati va islom mafkurasining Turonzaminda qaror topishi, bir qator mahalliy sulolalar (Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Saljuqiylar)ning birin-ketin siyosat sahnasiga chiqishi singari obyektiv jarayonlar ostida o'zligini yo'qotmagan eski turkiy til(XI–XIV)da terminologik leksika ko'lamining bir qadar kengayganini kuzatish mumkin. Eski turkiy til terminologiyasi mavjud lisoniy qonun-qoidalar doirasida shakllandi va rivojlandi. Uning qadimgi turkiy til davriga nisbatan yanada taraqqiy etishida jonli so'zlashuv tili, turfa sheva materiallari qatori so'z yasash andozalari – modellar asosida yuzaga chiqqan istilohlar muhim ahamiyat kasb etadi. Qadimgi turkiy tildan farqli o'laroq eski turkiy tilda sanskrit, so'g'd, xitoy tiliga oid o'zlashmalarning ishlatilish sur'ati pasaydi, aksincha, arabcha va forschatojikcha o'zlashmalarning qo'llanish chastotasi va ko'lami ancha kengaydi. Biroq eski turkiy til terminologiyasining o'zagini asl turkiy qatlam tashkil qilishda davom edi. *Alim* "qarz, kredit", *berim* "to'lov, qarzni qaytarish", *beglig* "beklik", *bitigçi* "mirza, munshiy, kotib", *yatğaq* "tungi soqchi", *yariša* "ko'rshapalak", *yarğu* "ajrim", *yarğuçi* "qozi, sudya", *qaliq* "havo", *obuz* "qattiq yer", *tirgäš* "ko'lmak suv" kabi turkcha, *rabat* "karvonsaroy", *malik* "hukmdor", *siyasat* "siyosat", *amil* "ish yurituvchi", *tib* "meditsina, tibbiyot", *nujum* "astrologiya", *handasa* "geometriya" singari arabcha, *laškar* "qo'shin", *mayfuruš* "may ichuvchi; may sotuvchi" singari forscha-tojikcha, *daruğa* "qal'a, qo'rg'on komendanti", *múran* "daryo", *núkär/nävkär* "navkar, askar" kabi mo'g'ulcha terminlar bu davr terminologik tizimida nisbatan keng ko'lamda ishlatilgan.

Eski o'zbek adabiy tili terminologiyasining takomillashuvida, uning yanada yuqoriroq bosqichga ko'tarilishida tilning ichki qonuniyatlari qatori tashqi ta'sir, ya'ni ekstralingvistik omillarning roli salmoqli bo'lgan. O'zbek adabiy tilining asoschisi Alisher Navoiy, uning Lutfiy, Atoiy, Sakkokiy, Yaqiniy singari salaflari, Bobur, Muhammad Solih, Ogahiy, Munis kabi izdoshlari tomonidan ta'lif etilgan badiiy, tarixiy, ilmiy asrlar leksik boyligi tahlilidan kelib chiqqan holda aytish joizki, o'zbek tili ichki imkoniyatlaridan keng foydalanilgan tarzda termin yaratish bu davr uchun ancha sarmahsul usul hisoblangan. Ona tiliga millatning bosh ko'zgusi tarzida munosabatda bo'lish zaruriyatining Alisher Navoiy tomonidan ziyolilar, olimlar, shoir-u yozuvchilar oldida kun tartibiga qat'iy va ro'yi rost qo'yilishi o'z ijobiy aksini terminlar tizimida ham topgan edi. Aniq fanlar qatori ijtimoiy-gumanitar fan sohalarining shakllanib borish jarayoni ularga taalluqli maxsus

tushunchalarni ifodalovchi terminlar yaratilish bilan baqamti kechdi. Bunda, birinchi galda, eski o'zbek adabiy tili, jonli so'zlashuv tili, lahja va shevalarda mavjud leksik birliklar terminlar safini kengaytirdi, o'zbek tilda so'z yasashda keng qo'llangan affikslar yordamida katta miqdorda terminlar hosil qilindi. Arab, fors-tojik, mo'g'ul tillaridan o'zlashgan terminlar soni shiddat bilan oshib bordi. Chet tillardan kirib kelgan so'z yasovchi qo'shimchalar ham terminlar yasashda muhim o'rin egalladi. Xususan, harbiy qurol-yarog', texnika bilan bog'liq top "zambarak", qazan "og'ir to'p", tufan "miltiq" kabi asl o'zbekcha terminlar bilan yonma-yon arabcha ra'd "yonib turgan neftni dushman tomon irg'ituvchi to'p", arrada "paloqmon", manjaniq "katapult", forscha-tojikcha zarbzan "zambarak turi", farangiy "Yevropa, Kichik Osiyoda quyilgan to'p", zanburak "zambarak" kabi istilohlar jamiyat a'zolarining ma'lum qatlami tilidan o'rin oldi. Ijtimoiy-siyosiy terminologiyada ham muayan o'zgarishlar yuz berdi. Chunonchi, davlat boshqaruvida yangidan-yangi rutba, lavozim va mansablarning joriy qilinishi natijasida yasavulbaši, tabibbaši, qo'sbegi, naqib, inaq, biy, divanbegi, toqsaba, parvanači, muhassil, mirab singari istilohlar keng qo'llanishga kirib keldi.

Har qanday tilning so'z boyligi u tarixiy yoki zamonaviy tusda bo'lmasin, insonlar tomonidan tuziladigan rang-barang lug'atlarda ma'lum darajada aksini topadi. Lug'at til so'z boyligini o'zida saqlovchi akkumulyator vazifasini bajaradi. Bugun muayyan tilshunoslikning qay darajada rivojlangani, takomil topgani ayni tilda yaratilgan lug'atlarning turi, miqdori va sifati bilan o'lchanmoqda. O'zbek lug'atchiligi tarixi uzoq davrlarga borib taqaladi.

Hozirga qadar yetib kelgan lug'atlar ichida 1074–1075-yili atoqli lug'atnavis Mahmud Koshg'ariy tomonidan tuzilgan "Turkiy so'zlar devoni", ya'ni "Devonu lug'otit turk" ulkan ahamiyatga egaligi bilan xarakterlanadi. Zotan, arab millati vakillari uchun juda katta hududda istiqomat qiluvchi turkiy xalqlar til xususiyatlari, chunonchi, alifbosi, tovush qurilishi, lug'at boyligi, so'z turkumlari va gap qurilishi haqida ma'lumot berish uchun mo'ljallangan mazkur asarning ilmiy ahamiyati shu kunga qadar dunyo olimlari qalamiga mansub 1800 atrofidagi ilmiy izlanishlarda e'tirof etilgan. Arab lug'atchiligi an'analari va qoidalari asosida tuzilgan bu lug'atdan taxminan sakkiz minga yaqin so'zlar, birikmalar, iboralar, maqol va matallar, xalq og'zaki ijodi namunalari joy olgan. "Devonu lug'otit turk", garchi, lug'at deb nomlansa-da, biroq unda Qoraxoniylar davri eski turkiy tilning o'ziga xos xususiyatlari juda yuqori tahlil qilingan (**Dadaboyev, 2017**).

Shuni alohida ta'kidlash joizki, "Devon"dan o'rin olgan leksik birliklar qatori, Qoraxoniylar saltanatining ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy, harbiy, maishiy turmush tarzida mavjud tushunchalarni ifodalovchi istilohlar va leksik birliklar son jihatdan salmoqli hisoblanadi. Turfa soha istilohlari bilan yonma-yon onomastika, jumladan, atoqli otlar-antroponimlar, joy nomlari-toponimlar, geografik obyektlar nomi, gidronimlar, ekologiya, hayvonot (fauna) va o'simlik dunyosi(flora)ga oid talaygina leksemalar qiyomiga yetgan holda izohlangan.

O'zbek terminologiyasining qaror topishida XIV asrga oid arab tilida yozilgan grammatik(filologik) risolalarning sezilarli o'zni borligi turkologiyada allaqachon e'tirof etilgan. Turkiy tilning grammatikasi haqida bahs yurishishga yo'naltirilgan Abu Hayyon (vafoti 1344-yil)ning "Kitob ul-idrok li-lison ul-atrok", M.T.Xoutsmaning fikricha, 1245-yilda Mamluklar davlati (1250–1517)da Halil bin Muhammad bin Yusuf al-Ko'nyaviy tomonidan yaratilgan "Kitobi majmuai tarjumoni turki va ajami va mug'ali", muallifi noma'lum "Kitobi at-tuhfat uz-zakiya fi-l-lug'atit turkiya", Jamoluddin Turkiyning "Kitob bulg'at al-mushtoq fi-l-lug'atat- turk va-l-qifchaq", XVI asr boshida Qohirada ta'lif

etilgan “ Al-qavoninu-l kulliya li-zabtil-lug‘atit-turkiya” singari asarlarda turkiy tilning so‘z boyligi, alalxusus, istilohlar tizimi ma’lum darajada ifodasini topgan. Mazkur davr asarlarida qayd etilgan turkiy til leksikasi, chunonchi, istilohlar sistemasini “Kitobi majmuai tarjumoni turki va ajami va mo‘g‘aliy”da keltirilgan quyidagi mavzuiy guruhlarining ajratilganini qayd etish bilan cheklanamiz:

kishi nomlari – *Alaquš, Aqtay, Altuntaš, Baybars, Sonqur* va h. k.;
astroponim(kosmonim)lar: *Ūlkār;*

geografik nomlar: *Šam, Misr;*

uy hayvonlari: *at, ōkūz, qatir, boğa, ayğir* va h. k.;

yirtqich hayvonlar: *aslan, sirtlan, bōri, tūlkū* va h. k.;

qush va hashoratlar: *qartal “burgut”, sarča “chumchuq”, qaz “g‘oz”, qarlag‘ač “qaldirg‘och”, qarğa* va h. k.;

ekoterminlar: *topraq “tuproq”, qayir “shag‘al”, yaban “cho‘l, yobon”, oy “chuqurlik”, qol “vodiy”,*

harbiy asbob-anjomlar: *ya “yoy, kamon”, kiris “yoy ipi”, sūnū “nayza”, qalqan, čoqmar* va h. k.;

tibbiy terminlar: *yig/ig “kasallik, illat”, ağri “og‘riq”, sōkāl “bemor, kasal”, isitmā “harorat, isitma”, ōtūrmāk “yo‘tal”* va h. k.;

musiqiy terminlar: *duduk “musiqi asbobi”, tōmrū “do‘mbira”, yaqliq “rubob”, sībizgu “sivizg‘a”* va h. k.

XIX asrning 70-yillaridan e‘tiboran o‘zbek terminologiyasi rus tili orqali G‘arbiy Yevropa tillaridan o‘zlashgan terminlar asosida rivojlanish bosqichiga qadam qo‘ydi. Bu davrda rus tilining o‘zbek tili leksikasi, xususan, terminologiyasi rivojiga ta’siri masalasi hozirgacha har tomonlama chuqur ilmiy tadqiqot obyektiga aylanmagan. Vaholanki, manbalarda qayd qilingan faktik materiallar o‘zbek terminologiyasining zikr etilgan paytdagi taraqqiyotini bevosita ifodalagani bois muammoni ijobiy hal etishda o‘ta qo‘l kelishi aniq. O. Usmonov, Sh. Hamidovlar tomonidan 1981-yilda “Fan” nashriyotida e‘lon qilingan “O‘zbek tili leksikasi tarixidan materiallar (XIX asrning oxiri – XX asrning boshlari)” nomli asarda atishma, atishuv “otishma”, axtarish “tintuv”, ariq “kanal”, ashula oyuni “konsert”, basma “bosma, nashr etilgan”, bash vazir “bosh vazir” kabi asl o‘zbekcha istilohlar qatori barja “yuk kema”, prizident “prezident”, pratokol “bayonnoma”, sayuz “ittifoq”, iliktir “elektr”, ikiskursiya “sayohat”, fonograf, samavar, sod//sud “sud” singari o‘zlashmalar ham aksini topgan. Ashyoviy misollar o‘zlashmalarning o‘zlashtiruvchi o‘zbek tili tovush tizimiga moslashtirilganidan dalolat beradi.

Sobiq sho‘rolar hukmronligi vaqtida o‘zbek tili terminologiyasi yangi tushunchalar va ularni ifodalovchi haddan tashqari ko‘p miqdordagi o‘zlashma terminlar hisobiga kengaydi. Soha terminologiyasi tizimining vujudga kelishida sof o‘zbekcha leksik birliklar bilan birga ruscha-baynalmilal terminlarning roli yuqori bo‘ldi. Bu jihat ayniqsa, tabiiy fanlarga xos terminologik sistemada yaqqol ifodasini topdi. Mustaqillik davri o‘zbek terminologiyasi globallashuv va internetga qadam qo‘yilgan XXI asrda har tomonlama takomillashuv jarayonini boshidan kechirmoqda. Hozirgi o‘zbek terminologiyasining shiddat bilan taraqqiy etishi til lug‘at tarkibining boyishi va takomillashuviga olib keldi.

NATIJA

Logistikaning terminologik tizimi nisbatan yosh va doimiy yangilanib turgan leksik birliklar majmuidir. U o‘ziga bog‘liq sohalar bilan faol aloqada bo‘ladi, buning natijasida u doimiy ravishda transport, menejment va moliya kabi tegishli bilim sohalaridan olingan

atamalar bilan boyib boradi. Bu holat terminologik tizimning yakuniy shakllanmaganligini, ya'ni shakllanish bosqichida ekanligini ko'rsatadi. Ushbu terminologik tizimga kiradigan ko'plab birliklar o'ziga xos ma'noga ega bo'ladi. Shunga qaramay, o'rganilayotgan fan sohasi atamalar tizimi bir butun sifatida ma'lum xususiyatlarga, jumladan, terminologik birliklar tarkibiga ega. Logistika terminologiyasining struktur tahlili terminologiya va termin tizimini o'rganishning muhim bosqichlaridan biridir, chunki u samarali modellarni va kasbiy bilimlarni verbalizatsiya qilish usullarini aniqlashga imkon beradi. Iqtisodiyot va biznesning turli sohalari, ensiklopedik nashrlar va ikki tilli lug'atlar logistika terminologiyasini standartlashtirish va sertifikatlash bilan shug'ullanadigan asosiy tashkilotlarning veb-saytlaridan («European Logistics Association», «The Council of Supply Chain Management Professionals», «The Supply-Chain Council») va ingliz tilidagi sanoat jurnallaridan olingan maqolalar tadqiqot materiali bolib xizmat qildi.

Hozirgi vaqtda soha terminologiyalarining strukturaviy tahliliga bag'shlangan ko'plab ishlar bajarilgan. Transport logistikasi terminologik tizimining tahlili shuni ko'rsatdiki, tanlangan 2000 ta birliklar orasida 273 tasi bir asosli, 1482 tasi ko'p asosli va 261 tasi qisqartmalardir. Shu bilan birga, bir asosli birliklarning 116 tasi sodda. 127 tasi sodda yasama va 30 tasi murakkab. Sodda terminlarni ko'rib chiqamiz:

- *freight* – yuk tashish;
- *lien* – yuk tashishda uni ushlab turish huquqi;
- *seal* – transport vositasidagi muhr;
- *hull* – bortida yuk bo'lmagan sug'urta obyekti sifatidagi havo yoki dengiz kemasi.

Qoidaga ko'ra, sodda terminlar eng umumiy tushunchalarni o'z ichiga oladi. Ko'pincha ular boshqa sohalardan olingan birliklar bo'lib, transport logistikasining terminologik tizimida o'ziga xos ma'noga ega bo'ladi. Masalan: *Truck* mashinasi – yuk mashinasi, *ship* – kema, *route* – marshrut, *pallet* – pallet kabi.

Dunyoda hech bir til boshqa tillardan ajralgan holda faoliyat ko'rsata olmaydi, chunki har qanday millat yoki elat o'zining tarixiy taraqqiyoti jarayonida boshqa xaqar bilan qo'shnichilik, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, savdo, madaniy va boshqa turdagi munosabatlarga kirishadi. Bu kabi aloqa almashinuvlar tilning lug'at tarkibini boyitishda asosiy manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Til aloqalari jarayonida boshqa tilning fonetik, leksik, sintaktik, frazeologik va grammatik me'yoriga oid birliklari retseptor tilga kirib kelishi va buning natijasida esa xorijiy til birligining boshqa til birligiga aylanish hodisasi yuzaga keladi.

So'zga baho berilayotganda undagi barcha xususiyatlarni hisobga olish zarur bo'ladi. Shulardan biri so'zlarning etimologiyasidir.

Ayniqsa, uning struktural va funksional vazifalari aniqlanayotganda so'zning etimologik belgilarini e'tiborga olish foydadan xoli emas.

Etimologik lug'atlar borasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, so'z sanoqli sabablarga asoslanib kelib chiqadi va boshqa tildan o'zlashtiriladi. Vaqt o'tishi bilan yangi paydo bo'lgan so'zlardagi tovush va semantik o'zgarishlar sababli ularning ma'nosini anglash murakkablashadi. Ko'p tillarda so'zlar turli ko'rinishlarda shakllanadi, biroq muqim va o'zgarish shakliga asosiy so'z sifatida lug'atlarga kiritiladi. Tilshunoslar fikriga ko'ra "so'zning o'zagi va ma'nosi uni o'rganishda asosiy omil bo'la oladi". Boshqa bir guruh tadqiqotchilarning nazarida esa tilga oida ilmiy tadqiqotlar "so'zning kelib chiqish tarixidan boshlab to hozirga qadar bo'lgan o'zgarishlarni to'liq qamrab olishi darkor". (Головин Б. Н. 1999).

Logistikaga oid terminologik maydonlarni tanlash A.I. Smirnitkiy nazariyasiga muvofiq amalga oshirildi. Unga ko'ra har bir maxsus tematik maydon faqat ushbu mavzuga xos bo'lgan terminlar bilan to'ldiriladi. Bunda, to'qqizta terminologik soha ajratilib olindi: "xaridlarni boshqarish" (purchasing management), "ishlab chiqarish logistikasi" (logistics support for production), "buyurtmalarni boshqarish" (order management), "transport" (transportation), "omborxona va materiallar bilan ishlash" (warehousing and cargo handling), "inventarizatsiya menejment" (stock management), "axborot texnologiyalari" (information support)", logistika menejmenti "(logistics systems management) va "ta'minot zanjirini boshqarish" (supply chain management).

Ushbu terminologik sohalar xorijiy va mahalliy logistika mutaxassislari tomonidan tavsiflangan logistika tushunchalari tizimining tuzilishiga to'g'ri keladi. Bu o'z navbatida ingliz tilidagi logistika terminologiyasining izchilligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Demak, terminga xos belgilardan biri uning izohi va ta'rifiga oydinlik kiritish, terminning ma'noviy qurshovida mavjud qo'shimcha semalarni yuzaga chiqarish ilm-fan tilining rivojlanishida, o'zga soha oid terminologik tizimlar tarkibida yaqqol seziladi. Bugungi o'zbek terminologiyasining boyishida yuqorida zikr etilgan jihatlar hamon ustunlik qilmoqda. O'z qatlamning salmoqli o'rni qatori, o'zlashmalarning ham sezilarli mavqei saqlanib qolmoqda. O'zlashmalarning til terminologiyasi boyishidagi o'rnini birgina internet terminlari misolida ko'rish mumkin. Olib borilgan izlanishlar o'zbek tili internet terminologiyasining 54% ini o'zlashmalar, chunonchi, rus tilidan o'zlashgan internet terminlari 31%, ingliz tilidan aynan o'zlashgan baynalmilal internet terminlari 23% ni tashkil etishini ko'rsatgan (**Saidqodirova 2018**).

Xullas, o'zbek terminologiyasi bir necha asrlik shakllanish va tarqqiy etish bosqichlarini bosib o'tdi. Bu bosqichlarda o'zbek terminologiyasi nafaqat o'z ichki resurslari, shuningdek, qarindosh bo'lmagan tillar boyliklaridan o'rni bilan foydalangan holda rivojlanish yo'lida davom etdi.

Terminlarning shakllanish hamda yasaliş yo'llari xususida so'z ketganda quyidagi jihatlarini inobatga olish taqozo etiladi: o'z milliy tilning tayyor leksik boyliklaridan unumli foydalanish; boshqa tillarning so'z boyliklaridan o'rni bilan istifoda etish (o'zlashtirish); tayyor standart terminelementlar (o'zbekcha va baynalmilal)ni qo'llash; morfologik (affiksatsiya, abbreviatsiya), sintaktik (kompozitsiya) va semantik so'z yasalişhi vositalariga murojaat qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bozorbekov A. S. Specific features of logistics terminology // *Thematics journal of education (TJE)*. Volume 7 – India. 2022, P. 94–98. (ISSN: 2249–9822).
2. 5. Bozorbekov A. S. Logistika terminologiya tizimining xususiyatlari // *So'z san'ati xalqaro jurnali*. 5–jild 3–son. – Toshkent, 2022. –B. 138–143. (ISSN: 2181–9297)
3. Головин Б. Н. Введение в языкознание. Изд. 3–е, испр. – М.: Высшая школа, 1977. – С. 86.; 2. Черных П. Я. Историко – этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. – 3–е изд. стереотип. – М.: Рус. яз., 1999. – Т. 1: А – Пантомима. – С. 4.
4. Qizi, G. I., (Gavharoy Isroiljon qizi.) (2023). CONCEPTIVE PECULIARITIES OF TOURISM TERMINOLOGY IN UZBEK AND ENGLISH. *European journal of literature and linguistics*, (1), 2023, -P. 8-15.

5. Qizi, G. I. , (Gavharoy Isroiljon qizi.) & Ulikova, M. (2021). DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF LOVE AND FAMILY RELATIONSHIP. *JOURNAL of Academic research in educational sciences*, 2(10), 601-606.
6. Qizi, G. I., (Gavharoy Isroiljon qizi.), (2022). SOCIAL FORMATION OF THE TERMS OF BUSINESS TOURISM IN UZBEKISTAN. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktika*, 2(3).
7. Qizi, G. I., (Gavharoy Isroiljon qizi.) & Amersheibani, M. (2024). TURIZM TERMINOLOGIYASI TRANSFORMATSIYASIDAGI KOMMUNIKATIV-PRAGMATIK JIHATLARI TAHLILI. *Science and Innovation*, 3(Special Issue 28), 744-750.
8. Дадабаев Х. Военная лексика в староузбекском языке. Дадабаев Х., Насыров И. , Хусанов Н. Проблемы лексики староузбекского языка. -Ташкент: Фан, 1990. –С. 3-83.
9. Дадабаев Х. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIY вв. Ташкент: Ёзувчи. 1991.
10. Дадабаев Х. “Девону луғотит турк”нинг тил хусусиятлари. -Тошкент, 2017.
11. Qizi, G. I. , (Gavharoy Isroiljon qizi.) & Abdullajon o'g'li, A. B. (2022). CRUISE TOURISM. WHAT ARE CRUISE TRIPS? SEA CRUISE TRIPS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(5), 1033-1043.
12. Изысканный дар тюркскому языку (Грамматический трактат XIY в. на арабском языке). Введение, лексико-грамматический очерк, перевод, глоссарий, грамматический указатель Э. И. Фазылова и М. Т. Зияевой. – Ташкент: Фан, 1978.
13. Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. I-III. -Тошкент, 1960-1963.
14. Саидқодирова Д. Инглиз ва ўзбек тилларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи. Филол. фан. бўйича фалс. докт. автореф. Тошкент, 2018.
15. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. – М.: МГУ, 1998. – С. 17.
16. Sanjarbek, J. (2022). On the Future Progress of Logistics in Uzbekistan and the History of Learning Logistic Terms. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 6, 171-176.
17. Kitab-i Mecmu-i Tercuman-i Turki ve Acemi ve Mugali. Prof. Dr. R. Toparli, Prof. Dr. M. Sadi Cocenli, Doc. Dr. N. H. Yanik. -Ankara, 2000.
18. “Таржумон”- XIY аср ёзма обидаси. Нашрга тайёрловчи А. Юнусов. – Тошкент: Фан, 1980.
19. Усмонов О. , Ҳамидов Ш. Ўзбек тили лексикаси тарихидан материаллар (XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошлари). -Тошкент: Фан, 1981.
20. El-Kavaninul-Kulliyye Li-Zabtil-Lugatit-Turkiyye. Prof. Dr. R. Toparli, Prof. Dr. M. Sadi Cocenli, Doc. Dr. N. H. Yanik. -Ankara, 1999.